

محمود بن برهان‌الدین زاهدی

دو رساله فلسفی - عرفانی

«تحفه سلیمانی» و «سؤال و جواب»
به ضمیمه نسخه برگردان رساله ترکی «عقاید اولیاء سبعه»

ترجمه از ترکی و اضافات
محمد رفیع زاهدی پیرزاده

مقدمه و تصحیح
محمد سوری - مهدی عسگری

بِعَمْرِكَ يَا لَطِيفَ

محمود بن برهان‌الدین زاهدی

دو رسالہ فلسفی - عرفانی

«تحفہ سلیمانی» و «سؤال و جواب»
به ضمیمہ نسخہ برگردان رسالہ ترکی «عقاید اولیاء سبعہ»

ترجمہ از ترکی و اضافات
محمد رفیع زاهدی پیرزادہ

مقدمہ و تصحیح
محمد سوری - مہدی عسگری

سرشناسه: زاهدی، محمودبن برهان‌الدین
 عنوان قرارداد: عقاید اولیای سبعة. فارسی - ترکی؛ سؤال و جواب. فارسی - ترکی
 عنوان و نام‌پدیدآور: دو رساله فلسفی - عرفانی: «تحفه سلیمانی» و «سؤال و جواب» به ضمیمه نسخه برگردان
 رساله «عقاید اولیای سبعة» / محمودبن برهان‌الدین زاهدی؛ با ترجمه و اضافات محمدرفیع پیرزاده‌زاهدی؛ به
 تصحیح و تحقیق محمد سوری، مهدی عسگری.
 مشخصات نشر: تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، انتشارات، ۱۴۰۱.
 مشخصات ظاهری: ۲۵۲، [۱۲] ص: نمونه: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
 شابک: 1-37-6331-622-978؛ وضعیت فهرست‌نویسی: فیا؛
 یادداشت: کتابنامه ص. [۱۵۳]-۱۵۵؛ همچنین به صورت زیرنویس؛ یادداشت: نمایه
 موضوع: تصوف -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Sufism -- Early works to 20th century
 عرفان -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Mysticism -- Early works to 20th century
 فلسفه اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ Islamic Philosophy -- Early works to 20th century
 عرفان - ایران - تاریخ - قرن ۱۰-۱۲ ق Mysticism -- History -- Iran -- 16th-18th centuries
 شناسه افزوده: پیرزاده زاهدی، محمدرفیع
 شناسه افزوده: سوری، محمد، ۱۳۵۲-، مصحح؛ شناسه افزوده: عسگری، مهدی، ۱۳۷۱-، مصحح.
 رده‌بندی کنگره: BP۲۸۳؛ رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۸۲
 شماره کتابخانه ملی: ۸۹۹۹۶۷۸؛ اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیا

دو رساله فلسفی - عرفانی:

«تحفه سلیمانی» و «سؤال و جواب»

به ضمیمه نسخه برگردان رساله «عقاید اولیای سبعة»

محمود بن برهان‌الدین زاهدی

ترجمه از ترکی و اضافات محمدرفیع زاهدی پیرزاده؛ مقدمه و تصحیح محمد سوری

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی) و مهدی عسگری

نمونه‌خوان: فهیمه نظری؛ طراح جلد: سعید صحابی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مؤسسه بوستان کتاب
 چاپ اول: ۱۴۰۱؛ شمارگان: ۵۰۰ نسخه؛ قیمت: ۱۲۰,۰۰۰ تومان

ناشر: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

نشانی: تهران: خیابان نوفل‌لوشاتو، خیابان شهید آراکلیان، پلاک ۴

تلفن: ۶۶۴۰۵۴۴۵؛ نمابر: ۶۶۹۵۳۳۴۳

www.irip.ac.ir

شابک: 1-37-6331-622-978 ISBN: 978-622-6331-37-1 ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۳۱-۳۷-۱

حق چاپ محفوظ است.

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

پیشکش به استاد

مصطفی درایتی

که با تدوین دو مجموعه سترگ دنا و فنخا

همه نسخه پژوهان و مصححان را وامدار خود ساخت

فهرست

۱۱	درآمد.....
۲۵	تحفه سلیمانی.....
۲۷	[مقدمه مترجم کتاب محمدرفع پیرزاده].
۲۹	[مقدمه کتاب]
۳۲	[متن کتاب تحفه سلیمانی]
۳۳	[تعریف چشم دل]
۳۳	[ضرورت وجود مرشد]
۳۴	در بیان سلسله زاهدیه و صفویه تا حضرت سید المرسلین و امیرالمؤمنین.....
۳۶	[ضرورت عمل به دستور مرشد]
۳۷	[تفسیر آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾]
۳۸	[مراتب و درجات انسان]
۴۰	[توصیه تبریزی به شاه عباس در هماهنگی میان نفوس و کارکنان دولت]
۴۱	[تأکید بر اجرای احکام شریعت]
۴۱	[مرض جسمانی و روحانی]
۴۲	[قوای سه‌گانه انسان]
۴۲	[تعریف حکمت]
۴۳	[معنای تعمق و فایده آن]
۴۳	[اقسام علم و تعریف حکیم و فقیه]
۴۵	[ضرورت نبی و ولی و خلیفه]
۴۶	[ویژگی‌های نبی]
۴۷	[ضرورت تعیین خلیفه برای نبی]
۴۷	[نسبت نبی و الله]
۴۸	[مرتبۀ پادشاهی]
۴۹	[سعادت و اقسام آن]
۵۰	[وظایف پادشاه در سیاست مُدُن]
۵۲	[ضرورت اجتناب از شبهه در اوامر و نواهی]
۵۴	[ویژگی‌های مرشد]

۵۵	[انواع ادراکات حسی]
۵۷	[ادراک جزئی و اثبات وجود نفس]
۵۷	[ادراک کلی]
۵۸	[اهمیت عقل]
۶۰	[ضرورت حفظ عقل از شهوات]
۶۳	[درجات یقین]
۶۳	[ریاضت خاص و قوت شهوی]
۶۴	[سالک عام و سالک خاص]
۶۵	[احکام خمس]
۶۶	[کشف صوری و معنوی]
۶۷	[احتیاج ممکن به واجب]
۶۸	[سلب صفات از واجب]
۷۰	[دلیل بر اثبات صانع]
۷۱	[معروف بودن ذات]
۷۳	[و اما معرفت الله تعالی به عنوان صفات]
۷۹	[اقسام موجود]
۸۱	[علم الله تعالی]
۸۱	[وحدت الله تعالی]
۸۲	[معنای وحدت و وحدت عددی]
۸۳	[حیات الله تعالی]
۸۴	[معنای قدم، ازلی، ابدی و دائمی]
۸۴	[تصویر الله تعالی]
۸۵	[قدرت الله تعالی]
۸۵	[الله تعالی و ایجاد اشیا]
۸۷	[تجرد الله تعالی]
۸۷	[الله تعالی روح نیست]
۸۷	[الله تعالی جوهر نیست]
۸۸	[سمیع و بصیر بودن الله تعالی]
۸۸	[معنای عدالت و عدالت الله تعالی]
۸۹	[عدم مشابهت الله تعالی با مخلوقات]
۹۰	[ذات الله تعالی]
۹۰	[نفی اشتراك معنوی وجود]
۹۱	[چگونگی معرفت به الله تعالی]
۹۱	[قوت و اقسام آن]
۹۲	[اراده الله تعالی]
۹۳	[ابطال رأی ملحدان درباره مبدأ]
۹۷	[ابطال مذهب دهریان]
۹۸	[نفس به مثابه مبدأ و ابطال اعتقاد به این رأی]
۱۰۰	[معنای «أول ما خلق الله الماء»]
۱۰۰	[معنای قُرب و بُعد درباره الله تعالی]

۱۰۱	[وحدتِ الله تعالی]
۱۰۱	[الهیات سلبی و نفی اشتراك معنوی وجود]
۱۰۵	[معنای اتحاد و ابطال آن]
۱۱۱	سؤال و جواب
۱۱۳	[رد حلول و اتحاد]
۱۱۳	[معنای توحید]
۱۱۴	[ماهیت حقیقت]
۱۱۵	[اسماء الهی و اقسام آن]
۱۱۵	[اسم ذات]
۱۱۵	[استغناء خدا از غیر]
۱۱۶	[شناخت خدا به وسیله خدا]
۱۱۷	[اسماء صفات]
۱۱۸	[اسماء افعال]
۱۱۸	[اسماء حسنی]
۱۱۹	[عالم روحانی و عالم جسمانی]
۱۲۲	[بی‌نهایت بودن عالم عقول]
۱۲۳	[تکلم خلاق در عالم دیگر]
۱۲۳	[روز و شب در عالم دیگر]
۱۲۴	[جسمانی نبودن عالم دیگر]
۱۲۵	[زمان در عالم دیگر]
۱۲۵	[فرق میان الله و موجودات روحانی]
۱۲۶	[اقسام جوهر]
۱۲۶	[نحو تعلق قدرت الهی به عالم اجسام و ارواح]
۱۲۸	[ادراك روح به وسیله قوای جسمانی]
۱۲۸	[تکلم ملائکه]
۱۳۱	[عالم ملائکه]
۱۳۲	[تقسیم موجودات به جوهر و عرض]
۱۳۳	[بیان اقسام جسم]
۱۳۴	[بیان اقسام روح]
۱۳۵	[بیان فرق میان مثال و حس و عقل]
۱۳۵	[اثبات عالم عقل]
۱۳۶	[فایده و غایت عالم ملکوت و وجود انسان]
۱۳۸	[ویژگی‌های نبی]
۱۳۹	[تعیین خلیفه برای مردم به دست پیامبر]
۱۴۳	نمایه
۱۵۳	منابع
۱۵۷	عقاید اولیاء سبعه

درآمد

۱. تحفه سلیمانی

دورساله‌ای که در کتاب حاضر به علاقه‌مندان فلسفه و عرفان اسلامی تقدیم می‌شود، *تحفه سلیمانی* و *سؤال و جواب* نام دارد. *تحفه سلیمانی* در اصل نوشته شیخ محمود بن برهان‌الدین بن جمال‌الدین علی بن شیخ زاهد گیلانی از عارفان طریقت زاهدیه و صفویه و از نوادگان شیخ زاهد گیلانی (ف ۷۰۰) است. از زندگی و شرح احوالات او آگاهی چندانی در دست نیست. او از طرف پدر به خانواده شیخ زاهد گیلانی منتسب است و از طرف مادر به خاندان شیخ صفی‌الدین اردبیلی (ف ۷۳۵)، داماد شیخ زاهد، و در علوم و دانش‌های زمان از محضر پدرش برهان‌الدین و دایی‌اش خواجه سلطان علی صفوی (ف ۸۳۰) کسب فیض کرده است.

شیخ محمود زاهدی در بیان باورهای کلامی و طریقتی خود و پدران و اجدادش رساله‌ای مختصر به زبان ترکی نوشته و آن را *بیان عقاید اولیاء الله* (یا *عقاید اولیاء سبعه*) نام نهاده است. او در این رساله، که به تقاضای جمعی از «خواص» و به ویژه فرزندش شیخ‌زاده ملک طیفور نوشته شده، عقاید شیخ زاهد گیلانی و شیخ صفی‌الدین اردبیلی و سایر مشایخ سلسله زاهدیه و صفویه و برخی سخنان ایشان را نقل کرده است.

شیخ محمود زاهدی در این رساله چهره‌ای کاملاً شیعی از طریقت زاهدیه و صفویه ارائه کرده و همه مشایخ و اقطاب طریقت را از پیروان اهل بیت (ع)

معرفی کرده است. تلقی مؤلف از تشیع شیخ زاهد و شیخ صفی بر اساس تلقی صفویان از این مسأله است و با گزارش‌های تاریخی چندان تطبیق ندارد. مؤلف در این کتاب سلسله مشایخ طریقت خود را چنین معرفی کرده است: محمود زاهدی ← خواجه سلطان علی صفوی ← سیدصدرالدین موسوی صفوی (ف ۷۹۳) ← شیخ صفی‌الدین اردبیلی ← شیخ زاهد گیلانی ← سیدجمال‌الدین تبریزی ← شیخ شهاب‌الدین تبریزی^۱ ← رکن‌الدین محمد سُجاسی (زنده در ۶۰۶) ← قطب‌الدین ابهری (ف ۵۷۷) ← ابونُجیب سهروردی (ف ۵۶۳) ← قاضی وجیه‌الدین ابوحفص عمر بن محمد بن عمّویه بکری سهروردی (ف ۵۱۱) عموی ابونُجیب سهروردی ← محمد بن عمّویه بکری سهروردی (ف ۴۶۸) پدر قاضی وجیه‌الدین^۲ ← احمد اسود دینوری ← مُمشاد دینوری ← جُنید بغدادی نهاوندی (ف ۲۹۷) ← سَری سَقَطی (ف ۲۵۳) ← معروف کرخی (ف ۲۰۰) ← داوود طائی (ف ح ۱۶۵) ← حبیب عَجَمی (ف ح ۱۵۶) ← کمیل بن زیاد نَخعی (ف ۸۲) ← امام علی بن ابی طالب (ع).

جالب است که با وجود این همه تأکید بر تشیع و گاه ضدیت با تسنن که در متن مشاهده می‌شود، از نام‌های مبارک امامان هشتم تا سوم در میان مشایخ طریقت زاهدیه خبری نیست. درباره نام‌های مشایخ در خرقة طریقت، حد فاصل میان معروف کرخی تا امام علی (ع)، اختلاف نظر وجود دارد. در برخی سلسله‌ها نام سه تن از مشایخ (داوود طائی و حبیب عَجَمی و حسن بصری) ذکر شده است و در برخی دیگر اسامی مبارک امامان هشتم تا سوم، صوفیه عموماً هر دو طریق را معتبر می‌شمارند هرچند طریق نخست در میان ایشان قدمت بیشتری دارد. ورود طریق دوم نتیجه تحولاتی است که طریقت‌های عرفانی در نزدیک شدن به اهل بیت (ع) از سر گذرانده‌اند و به تدریج نام‌های امامان را جایگزین نام‌های دیگر مشایخ کرده‌اند.

۱. احتمالاً مقصود «شیخ شهاب‌الدین محمود عتیقی اهری» باشد (نک: عتیقی تبریزی، مجالس، مقدمه مصحح، ص پانزده).

۲. درباره قاضی وجیه‌الدین و پدرش محمد بن عمّویه، نک: ذهبی، تاریخ الإسلام، ج ۱۰، ص ۲۶۹ و ج ۱۱، ص ۵۷۶.

نکته دوم در خصوص نام‌های مشایخ در رساله حاضر این است که در کتاب‌های صوفیه معمولاً طریقت‌هایی که به کمیل بن زیاد نَخَعی می‌رسند، از طریقت جُنید بغدادی جدا هستند. برای نمونه، میرسیدعلی همدانی (ف ۷۸۶) و دیگر پیروان نجم‌الدین کبری (ف ۶۱۸) در خرقة فتوت خود از راه ابویعقوب نهرجوری (ف ۳۳۰) و ابویعقوب شوشی و عبدالواحد بن زید (ف ۱۷۷) به کمیل می‌رسند.^۱ به نظر می‌رسد در رساله ما یا میان این دو طریق خلط شده یا اینکه به سبب بدنامی حسن بصری (ف ۱۱۰) در میان شیعیان، نام او را با نام کمیل جابه‌جا کرده‌اند بدون این که توجه کنند که بقیه سلسله نیز باید اصلاح شود. در دیگر منابع مربوط به طریقت صفویه نام حسن بصری در سلسله ذکر شده است و حدس دوم ما را تأیید می‌کند.^۲

رساله بیان عقاید اولیاء الله را بعدها یکی از نوادگان نویسنده به نام محمدرافع زاهدی معروف به پیرزاده^۳ به زبان فارسی برگردانده و آن را تحفه سلیمانی نامیده است؛ یعنی همین رساله‌ای که در کتاب حاضر تصحیح و تحقیق شده است. به گفته پیرزاده این رساله در میان خاندان‌های زاهدی و صفوی مشهور و خواندن آن متداول بوده و به همین سبب او به ترجمه فارسی آن همت گماشته است. پیرزاده که از شاگردان ملارجبعلی تبریزی (ف ۱۰۸۰) فیلسوف و صوفی عصر صفوی است، در ترجمه خود افزون بر شرح و تفصیل برخی از فقرات رساله، بسیاری از آراء و نظرات استادش رجبعلی تبریزی را نیز در متن گنجانده است. پیرزاده ترجمه خود را به سلطان سلیمان صفوی (ف ۱۱۰۵) تقدیم کرده و به همین سبب عنوان تحفه سلیمانی را برای آن برگزیده است.

از زندگی و تاریخ درگذشت پیرزاده اطلاعی در دست نیست. با توجه به اینکه، بر اساس نسخه خطی تحفه سلیمانی، پیرزاده از استاد خود با جمله دعایی

۱. رک: ابن‌عقیف‌الدین، تحفه الفقراء، ص ۵۷-۶۱؛ سفینه شاه همدان، مقدمه، ص ۱۰-۱۱.

۲. برای نمونه، رک: ابن‌بزاز، صفوة الصفا، ص ۱۸۱.

۳. سیدمحسن امین نام پیرزاده را به اشتباه «بسیرزاده» ثبت کرده است (امین، أعيان الشیعة، ج ۹، ص ۳۳۶).

«قُدَسِ سِرُّه» یاد کرده و این رساله را به سلطان سلیمان صفوی تقدیم کرده است، احتمالاً تحفه سلیمانی در حد فاصل درگذشت تبریزی و سلطان سلیمان، حدود سال‌های ۱۰۸۰ تا ۱۱۰۵، تألیف شده باشد.

از اصلی ترکی رساله بیان عقاید اولیاء الله، که گویا تاکنون منتشر نشده باشد، یک نسخه خطی در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۲۰۴ وجود دارد. عنوان رساله در این نسخه عقاید اولیاء سعه است نه بیان عقاید اولیاء الله. این نسخه ۴۶ برگ دارد و در سال ۱۱۴۵ نادر شاه افشار (ف ۱۱۶۰) آن را وقف کتابخانه آستان قدس رضوی کرده است. نسخه تاریخ کتابت ندارد، ولی در سال‌های ۱۱۰۱ و ۱۱۰۵ و ۱۱۲۷ و ۱۱۹۶ و ۱۲۵۰ و ۱۲۷۰ و ۱۲۷۲ و ۱۲۸۹ و ۱۲۹۲ و ۱۳۱۲ ملاحظه و «داخل عرض» شده است. فیلمی از این نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نیز وجود دارد.^۱ با توجه به اهمیت این نسخه خطی، نسخه‌برگردان (فاکسیمیله) آن در پایان کتاب حاضر منتشر می‌شود.

از این خاندان یک پیرزاده دیگر نیز می‌شناسیم با نام «شیخ حسین بن شیخ ابدال زاهدی پیرزاده» که کتاب سلسله النسب صفویه از وی به جای مانده است و هم‌چون محمدرفیع کتاب خود را به سلطان سلیمان صفوی تقدیم کرده است. پدرش شیخ ابدال زاهدی تولیت آستان صفویان در اردبیل را به عهده داشته است. با توجه به اینکه شیخ حسین مؤلف کتاب، طبق تصریح خود، در دوره جوانی در رکاب شاه سلیمان صفوی بوده و بعد از فتح قندهار در سال ۱۰۵۹ گوشه عزلت گرفته است، احتمالاً او به سن از محمدرفیع پیرزاده بزرگ‌تر بوده است.^۲

۲. سؤال و جواب

رساله‌ای که ما در اینجا نامش را سؤال و جواب گذاشته‌ایم و در این نامگذاری

۱. نک: درایتی، فنخا، ج ۲۲، ص ۷۰۴-۷۰۵؛ دانش‌پژوه، فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۲، ص ۶.

۲. نک: حسین بن ابدال زاهدی پیرزاده، سلسله النسب صفویه، مقدمه.

از فنخا تبعیت کرده‌ایم،^۱ رساله‌ای است کوتاه که در کنار *تحفه سلیمانی* در یک مجموعه خطی قرار گرفته است. این رساله نه عنوان دارد و نه نام نویسنده، ولی با توجه به محتوای آن به نظر می‌رسد رساله دیگری از شیخ محمود زاهدی باشد که محمدرفیع پیرزاده آن را نیز به فارسی ترجمه کرده و هم‌چون *تحفه سلیمانی* پاره‌ای از افادات استادش ملارجبعلی تبریزی را نیز به آن افزوده است. با توجه به اینکه این رساله، برخلاف *تحفه سلیمانی*، آغاز و انجامه ندارد، بعید نیست که بخش‌هایی پراکنده یا گزیده‌هایی از برخی پرسش‌ها و پاسخ‌هایی باشد که مریدان از محمود زاهدی پرسیده‌اند. گویا این پرسش‌ها و پاسخ‌ها به همین شکل باقی مانده و صورت نهایی رساله‌ای مستقل به خود نگرفته است. اولین جمله رساله *سؤال و جواب* با سؤالی از سلطان علی صفوی آغاز می‌شود و سؤالات مربوط به او تا چندین برگ ادامه پیدا می‌کند. همین مسأله باعث شده است که در فهرست *کتابخانه سپهسالار* و فنخا گمان کنند که نویسنده رساله سلطان علی صفوی است.^۲

در این رساله موضوع‌های مختلفی مورد پرسش قرار گرفته است و در مجموع بیست‌و‌اندی سؤال مطرح شده که به فراخور هر سؤال جواب‌های کوتاه و بلندی داده شده است. هر سؤال با «که» شروع شده و با «که» جواب داده می‌شود. به نظر می‌رسد کاتب نسخه برای عناوین سؤال‌ها و جواب‌ها جای خالی گذاشته که بعداً با رنگی دیگر آن‌ها را بنویسد، ولی به دلایلی موفق به این کار نشده است و ما با حدس و گمان این جاهای خالی را پر کردیم و داخل قلاب گذاشتیم. پاسخ به این سؤال‌ها گاه به شیوه صوفیه و گاه به شیوه پیروان فلاسفه است. شیخ محمود زاهدی در فصل مربوط به نبی و تعیین خلیفه برای مردم به دست پیامبر، از روایات و تاریخ نیز استفاده کرده است.

۱. نک: درایتی، فنخا، ج ۱۸، ص ۴۵۰. در فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار (ج ۵، ص ۱۷)

عنوان کلی «رساله عرفانی» را برای آن برگزیده‌اند.

۲. همان.

۳. معرفی نسخه خطی و شیوه تصحیح

از این دو اثر تنها يك نسخه ضمن مجموعه‌ای خطی به شماره ۶۴۵۱ در کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری) باقی مانده است. این مجموعه، که به خط نستعلیق کتابت شده، ۱۱۸ برگ دارد و شامل دورساله مورد نظر ما است. از برگ ۱ب تا برگ ۳۲ب رساله سؤال و جواب است و از برگ ۳۳ب تا ۱۱۷ب رساله تحفه سلیمانی. با توجه به اهمیت رساله دوم و حجم بیشتر آن، ما ترتیب دورساله را در کتاب حاضر جابه‌جا کردیم و نخست تحفه سلیمانی را آوردیم و سپس سؤال و جواب را.

یکی از مالکان، یا یکی از فضلالیی که نسخه را در اختیار داشته، در ابتدای مجموعه رساله‌های آن را چنین معرفی کرده است: «رساله شرح حدیث کمیل بن زیاد نخعی رضی الله عنه و رساله در اصول الدین از افادات قطب الاولیاء شیخ زاهد - قدس سره - که فرزند گرامی‌شان نتیجه النقباء و خلاصه الاولیاء آقای پیرزاده - رحمة الله علیه - ترجمه به فارسی کرده است و به تحفه السلیمانیه [کذا] موسوم ساخته است به معرفت. لداعی حسن (۹) دستفروش.»

بنا بر یادداشت فوق، عنوان رساله سؤال و جواب باید شرح حدیث کمیل بن زیاد نخعی باشد، ولی این مسأله در متن رساله نیامده هرچند اشاره‌ای کوتاه به متن «حدیث حقیقت» شده است و بنابراین ما عنوان سؤال و جواب را ترجیح دادیم. با توجه به افتادگی‌ها و قسمت‌های سفید که در رساله نخست (سؤال و جواب) به وفور وجود دارد - و ما تلاش کردیم بخشی از آن را با حدس و گمان و در داخل قلاب پُر کنیم - چه بسا آغاز نسخه افتاده و در آن بخش ساقط شده عنوان صحیح رساله وجود داشته است.

بر اساس یادداشت اهدایی که در ابتدای نسخه آمده است، این مجموعه را حاج آقا احمد کرمانشهرانی در سال ۱۳۵۶ قمری به کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار اهدا کرده است. در ابتدای نسخه نشانه مهری بیضی شکل وجود دارد که خواندن آن دشوار است، ولی عبارت «عبد محمد مهدی ...» را می‌توان در آن خواند. در پایین مهر این عبارت آمده است: «ماده‌گاو را هم باید

بدهد و البته تخلف نباید کرد و تخلف‌کننده به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود. صوفی نشود صافی تا در نکشد جامی / صد سال سفر باید تا پخته شود خامی.». در اواسط نسخه در برگ ۳۳ نیز نشانه مهری چهارگوش هست که متن آن ﴿سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِيْمَ﴾ (صافات: ۱۰۹) است. در پایان نسخه خطی پنج بیت از مثنوی مولانا کتابت شده است.^۱ با توجه به اینکه ضبط این پنج بیت با ضبط نسخه‌های کهن مثنوی، به ویژه نسخه قونیه مورخ ۶۷۷، متفاوت است، مناسب است در اینجا ذکر شود:

همسری با انبیا برداشتند
اولیا را همچو خود پنداشتند
گفت اینک ما بشر ایشان بشر
ما و ایشان بسته خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی
در میان فرقی بود بی منتها
هر دو کان زنبور خوردند از محل
این یکی شد زهر و وان دیگر عسل
این خورد گردد همه نور احد
و آن خورد گردد همه بغض و حسد

گفتیم که تنها يك نسخه خطی از این دو رساله به دست ما رسیده است و همین مسأله کار تصحیح را دشوارتر از حد معمول می‌کند. در پاره‌ای از موارد، گویا در اثر افتادگی، ارتباط سخن روشن نیست که ما تلاش کردیم با افزودن کلمه یا کلماتی در داخل قلاب آن را اصلاح کنیم. هم‌چنین در چند مورد برخی از واژه‌ها را نتوانستیم بخوانیم و از نشانه «...» برای هر واژه استفاده کردیم. در عبارت‌های عربی اعم از آیات قرآن کریم و احادیث رسم‌الخط عربی رعایت شده و احادیث و اقوال تا حد امکان در پاورقی مأخذیابی شده است. بخش زیادی از برگ ۴۹ در نسخه خطی زیر تیغ صحافی از بین رفته و این قسمت کاملاً نامفهوم شده است.

۱. مولانا، مثنوی، ج ۱، ص ۵۲، دفتر یکم، بیت‌های ۲۶۵ تا ۲۶۸ و بیت ۲۷۳.

۴. محمدرفع پیرزاده و کتاب المعارف الإلهیة

درباره رابطه محمدرفع پیرزاده، مترجم این دورسالة، با ملارجعلی تبریزی ابهامی وجود دارد که در اینجا به آن اشاره می‌شود. پیرزاده در مقدمه تحفه سلیمانی و مقدمه المعارف الإلهیة^۱ به شاگردی نزد ملارجعلی تبریزی تصریح کرده است. این نزدیکی به استاد تا اندازه‌ای بوده است که پیرزاده در دوره سالخوردگی تبریزی همدم استاد بوده و به دستور او اثری فلسفی را «املا» کرده است. پیرزاده بخش‌هایی از نوشته خود را به تبریزی نشان می‌دهد و تبریزی آن را می‌پسندد و عنوان المعارف الإلهیة را برای آن برمی‌گزیند و چندی بعد از دنیا می‌رود. پس از مرگ تبریزی مدتی به سبب غم و اندوه فقدان استاد دست از ادامه کار می‌کشد، ولی پس از اصرار بعضی از دوستانش کتاب را تکمیل می‌کند. عبارت پردازای پیرزاده در مقدمه کتاب به گونه‌ای است که دقیقاً مشخص نیست آیا او صرفاً گفته‌های تبریزی را به نگارش درآورده یا خود نویسنده کتاب است.

پیرزاده در مقدمه کتاب چنین گفته است: «وكان الحکیم [التبریزی] ... أصابه الضعف والكِبَرُ ولم يتيسر له الإملاء والتصنيف والإنشاء والتأليف فأمرني بإملاء كتاب يكون أسأً وأساساً للحکمتين ومصدراً ومورداً للشريعتين ... وكتبتُ بُدْأً قليلاً منه فلما نظر إليه بعين الرضا والمرحمة سَمَاهُ بالمعارف الإلهية، لكن بسبب رحلة الحکيم ... تَشَوَّشَتِ الأحوال ... ولم يتيسر لي بل لم يُمكنني التصنيف والتأليف ومضت مدةً مديدةً ... إلى أن تَكَرَّرَ التماسُ بعض الإخوان ... فَسَعَيْتُ فِي ذلك المطلوبِ وَجَمَعْتُ لَهُ ما يَتِمُّ به الأمرُ المرغوبُ وَقَصَدْتُ بِذلك انتفاعَ الإخوانِ الْمُخْلِصِينَ ... وَيَشْتَمِلُ على مقدمة وثلاثة فُتُونٍ وَخاتمةٍ.»^۲

ابهام در نویسنده کتاب المعارف الإلهیة از دیرباز وجود داشته است. یکی از شاگردان تبریزی به نام میرمحمدیوسف طالقانی شاگردی داشته است به نام

۱. تبریزی / پیرزاده، المعارف الإلهیة، برگ ۴۳.

۲. تبریزی / پیرزاده، المعارف الإلهیة، برگ ۳ و ۴؛ آشتیانی، منتخباتی از آثار حکمای الاهی ایران،

محمدباقر بن ایلدار که در حاشیه نسخه‌ای از کتاب *المعارف الإلهية* متعلق به کتابخانه حاج علی محمد نجف آبادی در نجف اشرف چنین نوشته است: «أنه سَمِعَ مِنْ أَسَاتِذِهِ السَّيِّدِ الْعَالِمِ الْفَاضِلِ الْعَادِلِ الْمِيرِ مُحَمَّدِ يَوْسُفِ الطَّالِقَانِيِّ الَّذِي كَانَ مِنْ أُرْشُدِ تَلَامِيذِ الْمَوْلَى رَجَبِيِّ التَّبْرِيْزِيِّ الْأَصْفَهَانِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِنَّ هَذَا الْكِتَابَ [المعارف الإلهية] لِلْمَوْلَى رَجَبِيِّ نَفْسِهِ، وَكَانَ كُلَّ يَوْمٍ يَكْتُبُ مَقْدَاراً مِنْهُ وَيَأْتِي بِهِ فِي مَجْلِسِ الدَّرْسِ وَيُقْرَأُ عَلَيْهِ تَلَامِيْذُهُ، وَلَمَّا تُوَفِّيَ الْمَوْلَى رَجَبِيُّ رَأَيْتُ الْكِتَابَ عِنْدَ النَّاسِ مُصَدَّرًا بِاسْمِ پَيْرَزَادِهِ.»^۱ در ادامه این مطلب کاتب نسخه نوشته است: «چون واجب بود لهذا مرقوم شد تا خلق بدانند.»^۱ هرچند دور نیست که سخن طالقانی از روی رقابت‌های میان شاگردان باشد، ولی روی هم‌رفته با این مقدار از آگاهی‌ها نمی‌توان درباره نویسنده *المعارف الإلهية* نظر قطعی داد. در دوره معاصر استاد سیدجلال‌الدین آشتیانی بخش‌هایی از این کتاب را به نام پیرزاده منتشر کرده است،^۲ ولی متن کامل کتاب هنوز تصحیح و منتشر نشده است. از این کتاب هشت نسخه در کتابخانه‌های مختلف ایران موجود است.^۳

***

تصحیح این دورساله بدون یاری بسیاری از دوستان گرامی امکان‌پذیر نبود و سپاس از ایشان کمترین کاری است که از ما ساخته است. آقای دکتر حسین نجفی عکس نسخه خطی دو رساله را تهیه کردند و آقای میثم حسن‌زاده خطیر در حروفچینی متن و یافتن برخی از احادیث کمک کردند و دوست عزیز آقای صادق برزگر بقروبی در تنظیم نسخه برگردان *رسالة عقاید اولیاء سبعه* به ما کمک کردند

۱. آقازرگ، *النریعة*، ج ۲۱، ص ۱۹۰-۱۹۱؛ همو، *طبقات اعلام الشیعة*، ج ۸، ص ۲۲۷. در منبع اخیر، سخن میرمحمدیوسف طالقانی سخنی اغراق‌آمیز دانسته شده، اما دلیلی برای اغراق‌آمیز بودن سخن طالقانی جز اینکه پیرزاده بر فضل استاد خود معترف است اقامه نشده است، در حالی که سخن از این است که نویسنده یا گوینده اصلی این کتاب مشخص شود و سخن از بیان فضل تبریزی نیست. با توجه به اینکه مدخل مربوط به محمدرفیع پیرزاده احتمالاً پس از درگذشت آقازرگ تألیف شده است، نمی‌توان این برداشت را به آقازرگ منتسب کرد.

۲. آشتیانی، *منتخباتی از آثار حکمای الاهی ایران*، ج ۲، ص ۴۴۹-۴۸۸.

۳. *رک: درایتی، فنخا*، ج ۳۰، ص ۱۶۹-۱۷۰.

که از ایشان بسیار سپاسگزاریم. همچنین از آقایان امیر هادی زاده و سیدامید حسینی نژاد که فهرست نسخه‌های کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار و کتابخانه آستان قدس رضوی را در اختیار ما گذاشتند و از دانشمندان محترم استاد اکبر راشدی نیا و دکتر منصور نصیری و دکتر یوسف دانشور نیلو و استاد مختار کشاورز و استاد بانوزینب امینی که ما را در برخی مراحل تصحیح و تحقیق یاری کردند نیز تشکر می‌کنیم. از مدیران محترم مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران که انتشار این کتاب را در ضمن آثار مؤسسه پذیرفتند به‌ویژه از دکتر سید محمود یوسف ثانی و دکتر اسماعیل علیخانی و آقای نوید عابدینی نیز سپاسگزاریم و برای همه این دوستان بزرگوار آرزوی توفیق روزافزون داریم. والحمد لله أولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و صلى الله على سيدنا محمد و على آله الطيبين الطاهرين و صحبه الأخيار المنتجبين.

محمد سوری - مهدی عسگری

قم، ۱۴ بهمن ماه ۱۴۰۰

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين
الحمد لله المجدد لنعمة المعبود لقدرة المطلق في سلطانه
المحبوب لجلاله المرغوب اليه في عظمته النافذ امره
في جميع خلقه على ما يستعمله ودرى فوقه وارادته فوق
كل منظر الدنيا بآء لاولته ولا غاية لازلية التمام
قبل الاشياء الدايمة الذي بر قوامها والقاهر الذي
لا يورده حفظها والقادر الذي يوظفها - تفرد بالملكوت
وبقدرته توحد بالجبروت وبكلمته اظهر حجة على خلقه
اخترع الاشياء انشاءً وابتدعها ابتداءً بقدرته
وحكمته لا من شئ فيقبل الاختراع والعلية فلا يفتخ
خلق ما شاء كيف شاء متوحداً بذلك لاظهار حكمته
وحقيقته ربوبية لا تصبط العقول ولا تبلغ الاوامر

والله اعلم

آغاز رساله «تحفة سليمانى»

:::76

المتنع من احدث فليس الله عرف
 من عرف بالتشبيه ذاته ولا آياه و
 حد من كنهه ولا حقيقته اصاب من
 مثله ولا به صدق من نهاه ولا حمدا
 من سنا واليه ولا آياه عنى من شبهه
 ولا له تدلل من بعضه ولا آياه اراد من
 توهمه كل معروف بنفسه مصنوع و
 كل تامر في سواه معلول بضع الله
 يستدل عليه وبالعقول يعقد معرفته
 وبالقرية ثبت حمد خلق الله حجاب عنه
 وبنيتهم وسباينة آياهم مفارقة ابي
 نيتهم وابتداء وه آياهم دليل على ان لا
 ابتداء له لعجز كل مبتدا عن ابتداء غيره
 وادواته آياهم دليل على ان لا
 ادواته فيه له لشهادة الادوات

تمت كتاب دعوات الملك
 الوهاب

مرکز عالیہ اسلامیہ دارالعلوم دیوبند
 آفس صدر کراچی
 اردو لکھنے سے پہلے ان کا نام
 سنہ ۱۳۰۳

از حضرت سلطان
 سلطان علی الغفوی قدس سرہ از حلول
 کہ در کیش ما کفر است چنانچه حضرت
 مرشد ادویا فرمود اند کہ بر نفس میکنم کسی
 کہ نہ حال است و نہ حال بکلیه ایجاد کنند و حال
 و ذیل است پس شاید و شاید نہ آرد و میرا
 از خند که مرا کہ حضرت اجمال نمودند
 انکارا پس تو میدید معنی آرد
 کہ امرتاً موجود است از خود و هیچ چیز دیگر
 موجود نیست بذات خود چنانکہ امرتاً علی

ایشان است و محمدترین فسادوی که در این
 از شوهر ایشان لعنه الله علیهم الیوم الدین
 بهم رسیدند و حضرت امام المتقین و معصوم
 الدین سید الشهدا حسین بن علی بن ابی طالب
 است علیها الصلوٰة والسلام و از آنکه مذکور
 ساختم ظاهر شد خلافت ائمه المومنین
 علیه الصلوٰة والسلام بنافاصله و بعد از آن
 خلیفه نبی امام المسلمین امام حسن و بعد
 از آن امام المتقین سید الشهدا امام
 حسین و همچنین حضرت صاحب الزمان
 صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین